

Критицизм як метод пізнання позитивного права

УДК 340.124

В історії філософсько-правової думки, як відомо, виокремлюють два основні підходи щодо розуміння права: природно-правовий і позитивний. Так з точки зору позитивістів, право – це продукт державної влади, це правові норми, що являють собою систему законодавства, яке підтримується "силою даної держави в даний історичний період"[1, с. 122]. Тому будь-який волеустановлений закон є правовим. Як бачимо, позитивістів не цікавлять ідеї та природа права. Їх цікавить вияв волі держави в даному історично обумовленому суспільстві. Тобто основним аргументом для них є те, що позитивне право є конкретним фактом, його можна "вивчити", "проаналізувати", а природне право – це лише ідеї, принципи. Такі теоретичні положення щодо розуміння права можуть призводити і призводять до прийняття волеустановлених правових норм (що є штучними утвореннями, справою людських рук), які нерідко порушують права і свободи громадян, відстоюють інтереси тільки окремих груп осіб, а не більшості членів суспільства, не завжди відповідають уявленням про належне, принципам рівності і справедливості, які лежать в основі природного праворозуміння. Це і визначає **актуальність** дослідження щодо необхідності критичної оцінки позитивного права, його філософського осмислення.

Метою дослідження виступає обґрунтування об'єктивності філософсько-критичного сомислення і пізнання позитивного права.

Ще з античної доби мислителі та філософи задумувались над правовим буттям, намагались дати відповідь на питання: яким має бути волеустановлене право, яке його призначення та роль в суспільстві. Тому для розв'язання проблем правової реальності був знайдений ідеал природного права. Інакше кажучи, філософське осмислення права встановленого державою, призвело до необхідності розмежування права на природне (*jus naturale*) і позитивне (*jus civile*). Починаючи ще із Цицерона, в державно-правових вченнях зароджується глибока думка, яка призводить до висновку, що є щось вище, ніж закон або позитивне право, яке розуміється як відповідна система законодавства, встановленого волею держави і підтримуваного силою тої чи іншої держави в даний історичний період. І таким ідеалом є природне право, яке зазнає у ході історичного поступу різних підходів та наукових інтерпретацій. Визначальним є те, що мислителі "виводять" розуміння природного права із природи (Цицерон)[2, с. 23], природи людини (Г.Гроцій)[2, с. 44]. Є й інші тлумачення природного права, але їх характеристика не є метою нашого дослідження. Тому в контексті нашої теми ми зупинимось на поглядах І.Канта, який в природному праві бачить сукупність апіорних моральних вимог, пропонованих позитивному праву, що повинно служити критичним виміром оцінки позитивного права.

Дух кантівської етики або його імперативу можна виразити так: кожен повинен діяти таким чином, щоб зберегти свою свободу, але при умові поваги і захисту свободи інших. На основі цього імперативу І.Кант буде своє вчення про право, зміст і призначення якого він бачить в тому, щоб звести волю і свавілля індивідів у розумні і необхідні межі. І тому право з його погляду, "...це сукупність умов, за яких свавілля одного (особи) може бути поєднано із свавіллям іншого з погляду загального закону волі"[3, с. 93]. При допомозі категоричного імперативу І.Кант обґрунтовує сутність природного права. Тобто перед категоричністю природно-правових норм усі люди рівні, бо це вимоги морального всезагального закону.

До таких висновків І. Кант приходить, розробляючи свою критичну філософію. Уже в солідному віці "він кидається в пітьму та протиріччя, аби через них досягти світла розуму, ... ґрунтовно вивчає догматизм та скептицизм, усе більше переконуючись у тому, що до мети може призвести лише третій напрям думок: "відкритим є один лише критичний шлях...". В обох випадках кантівська "критика чистого розуму", як констатував Мішель Фуко в своїй відповіді на питання "Що є критика?", розробила ескіз того, що я назвав би настановою сучасності"[4, с. 148-149]. Тобто, після того як філософія все більше заплутувалась в догматизмі, Кант починає розробку своєї критичної філософії, робить поворот філософії, ставить нові вимоги до неї, вважаючи за необхідне "підрізати коріння" розуму в своїх "Критиках..". Він пише: "Наша епоха є справжньою епохою критики, якої має зазнати все. *Релігія* завдяки своїй *святості* та *законодавствозавдяки* своїй *величю* хочуть цієї критики зазвичай уникнути. Але тоді вони викликають слухну підозру супроти себе і не можуть претендувати на невідому повагу, яку розум віддає тільки тому, що може витримати його вільний і відкритий іспит" [5, с. 334]. Він підкреслює, що час, в який він живе, є добою критики. Це був так званий коперніканський поворот Канта. Інакше кажучи, "Кантів критичний поворот філософії є водночас антропологічним поворотом, його критична філософія, по суті, є антропологічною філософією"[5, с. 337].

Видатний філософ і правознавець Євген Спекторський у промові, присвяченій столітнім роковинам смерті І. Канта, підкреслював, що критична філософія мислителя є сучасною, бо, виходячи із загальних принципів, прагне накреслити критерії для оцінки і перебудови наявної дійсності. "Такими критеріями... Кант вважав для свого часу ідею природного права, як раціонального принципу загальнолюдської індивідуальності, а відтак, – ідею моральної держави..."[6, с. 347].

Отже, критицизм як метод пізнання соціальної дійсності дає можливість проаналізувати і дати оцінку позитивного права, побачити його в світлі ідей і принципів природного права. Розрізнення природного і позитивного права не є аж ніяк умовним, а має практичне значення. Таке розмежування є реальним і досить чітким. Так, наприклад, природне право покликане обмежити свавілля державної влади, а позитивне – особистості. Крім цього, природне право покликане створити необхідні умови для цілісності суспільства, його гармонії. Тому Дж. Локк, Г. Гроцій, І. Кант вважали, що завдання держави – забезпечити реалізацію природного права, бо воно визначає правила поведінки (дій) як для чиновників, так і для інших членів суспільства, забезпечення їхньої свободи. Тому критична філософія має дуже велике значення для сучасного правознавства, соціальної філософії. Критична філософія І. Канта "намагається показати, що в нашому пізнанні належить емпірії, а що вноситься до нього нашим розумом. Таким чином, вона очищує пізнання від будь-яких догматичних і метафізичних домішків, очищує вона її суспільну філософію від... натуралістичного матеріалізму..."[6, с. 349].

Природно-правова традиція виходить, по-перше, з того, що суспільні відносини треба врегулювати з метою забезпечення свободи людини, реалізації її природних прав, справедливості і рівності в суспільстві. Ці та інші моральні положення природного права складають його основу, не втрачає і не втрачають своєї актуальності. В цьому і полягає ідея права. По-друге, наддоконаліші закони, правові норми не можуть передбачити множинність і різноманітність суспільних ситуацій, життєвих обставин щодо їх законодавчого врегулювання або розв'язання. Тому-то єдино вірний шлях у майбутнє – це шлях врегулювання суспільних відносин на основі принципів права, верховенства права, здорового глузду.

Ось чому в розв'язанні цієї проблеми важливе значення має критицизм як один із основних напрямів у філософії права. Власне філософія права це і є критичне

міркування про право. Точніше критицизм є методом пізнання сутності позитивного права, правотворчої діяльності з точки зору природного права. Бо останнє є "... сукупність апріорних моральних вимог, пропонованих позитивному праву, як критична інстанція, що дає моральну оцінку позитивного права з погляду його справедливості чи несправедливості (Платон, І.Кант)" [7, с. 35].

Необхідність правового критицизму (критичної оцінки) позитивного права є об'єктивною. Це перш за все, пояснюється тим, що волеустановлене право не може бути ідеально досконалим, істинним, так як воно твориться людьми. Про це ще зауважив Т.Аквінський. Однак правотворці, державна влада знаходять і будуть знаходити аргументи, які засвідчують, що це з їх точки зору, єдино вірний шлях щодо регулювання тих чи інших відносин, обґрунтовуватимуть доцільності таких правових норм. Тому це завжди вимагає необхідності оцінки позитивного права, його критичного осмислення, як позитивно не оцінювали б право його творці, називаючи його суспільною цінністю, ба навіть, святістю. І це тільки може унеможливити сліпе сприйняття права як цінності, створеної авторитетом законодавчої влади. Інші аргументи пов'язані з державою і тим незаперечним фактом, що позитивне право – це воля державної влади, яка направлена на врегулювання суспільних відносин. Але при цьому слід мати на увазі, що таке врегулювання в основному визначається інтересами держави, даною доцільністю, виражається в законах та інших загальнообов'язкових нормах і підтримується силою, примусом державних інституцій, може бути небезпечним для членів суспільства. Якраз в цій очевидній реальності і таїться можливість держави при допомозі позитивного права бути злом, а не благом (Арістотель) для людини, суспільства у вигляді встановлення різних недемократичних політичних режимів. Адже ж "позитивне право – це реальний, існуючий у законах, інших правових документах, фактично відчутний (і тому "позитивний") нормативний регулятор, на основі якого визначається юридично дозволена поведінка, а суди, інші державні установи виносять юридично обов'язкові імперативно-владні рішення" [8, с. 18].

Необхідність критичного підходу до розуміння позитивного права визначається і реаліями сучасності, що стосується, на наш погляд, і українського суспільства. А саме: "Сучасні фахівці соціальної теорії відзначають дедалі більшу "юридизацію" ліберальних суспільств – безпрецедентний рівень проникнення в соціальне життя державного права, що все сильніше позначається на приватних справах індивідів", констатує Браян Таманага, професор Кембріджського університету [9, с. 56]. Разом з тим, він відмічає: "Менше закону – це більше свободи. З такої точки зору, законодавство, незалежно від його демократичного положення, завжди становить загрозу...", у ліберальних суспільствах сьогодні менше свободи, незалежно від їх славновісних механізмів правового захисту" [9, с. 56].

Інакше кажучи, критицизм має дати відповідь: чи кожен закон є правовим і чи має він право на реальне та моральне існування як регулятор суспільних відносин, поведінки людей. Цей метод дозволяє проаналізувати і дати оцінку з точки зору природно-правової концепції волеустановленим нормативно-правовим актам щодо їх сутності, закріплення в них моральних цінностей, прав і свобод вільної особистості, а також утвердити в правовій реальності, в правосвідомості громадянського суспільства положення про те, що ідеали природного права мають бути фундаментом позитивного права, першоджерелом його змісту, а не будь-яка воля або веління держави.

Однак зроблені висновки автоматично не вирішують всіх проблем правового буття, зокрема, які є і в правотворчій діяльності нашої держави. На наш погляд, успішне і позитивне розв'язання проблем правової політики в Україні має в основному належати наковцям в галузі права, в яких сформована критична свідомість, юристам, юридичним навчальним закладам. А це вимагає і певних змін у підходах підготовки майбутніх

юристів. "Ідеї справедливості правової держави, верховенства права, підпорядкованості політики закону стали наріжним каменем творення права в постсоціалістичних та пострадянських державах. Закладені вони і в основу Конституції України 1996 року" [10, с. 27]. Щоб втілити в життя першу статтю Основного Закону – побудувати правову, демократичну, соціальну державу, з нашої точки зору, потрібно на державному рівні в особі міністерства освіти і науки запропонувати вищим юридичним навчальним закладам обов'язковий мінімум аудиторних годин з таких дисциплін як "Теорія держави і права", "Філософія права", "Історія вчень про державу і право" тощо. Адже ж тенденція йде до того, що ці та інші теоретичні дисципліни постійно скорочуються, або окремі з них взагалі не читаються для майбутніх юристів. То ж виникає питання, яким чином можна підготувати юриста-теоретика природного права і юриста-практика позитивного права, тобто справжнього правотворця. Тоді – як же можуть проявитись закони, в основі яких закладені ідеї природного права. "Право – це не каральний меч. Це насамперед добро, правда, справедливість, порядок. В основі цього порядку – висока моральна культура й духовність нації. Тому юрист мусять бути високодуховною, освіченою, інтелектуальною людиною"[11, с. 13]. Як і коли сформувати критичне мислення у юриста, коли за погонєю за кількістю оцінок неможливо навчити цьому майбутнього спеціаліста у вишому закладі освіти. Лауреат нобелівської премії мислитель і педагог Пауло Фрейре у своїй праці "Формування критичної свідомості" акцентує увагу на порушенні нами проблемі, привертаючи увагу на необхідність педагога розглядати питання, які виносяться на обговорення занять із студентами, якомога більш проблематично, щоб навчити їх критичному мисленню, хоч це зазвичай вимагає часу. З цього приводу він пише, що нерідко висловлюються твердження, мовляв "не можна втрачати часу", "є навчальний план, який потрібно виконати". І знову, коли мова йде про те, що не можна гаяти часу, час, уважайте, згааний. Молодь відчужується від навчання думками з підручників, які майже завжди вербально наративні"[12, с. 134]. Даліше розвиваючи цю думку, мислитель підкреслює, що "роль педагога – не в тому, щоб "наповнити" учня "знаннями", технічними чи будь-якими іншими. Вона полягає радше в тому, щоб просуватися до нового як для педагога, так і для учня способом мислення через діалогові стосунки між ними. . . Що простіше й покірніше учні сприймають зміст, яким їх "наповнюють" учителі в ім'я знання, то менше вони здатні мислити й то більше вони стають просто "пацуками". Найкращим студентом . . . є той, хто. . . критично осмислює ідеї (Платона, Маркса, Канта) (пояснення наше – Н.М) й наважується також мислити"[12,с. 134].

1. Бачини В. А. Філософія права и преступления.– Х.: Фоліо, 1999.– 607 с.
2. Див. Шульженко Ф. П. , Наум М. Ю. Історія вчень про державу і право: Курс лекцій/ За заг. ред. акад. АгрІІ України, д-ра юрид. наук, проф. В. В. Копейчикова.–К.: Юрінком Інтер,1997.– 192 с.
3. Цитата за: Філософія права: Навч. посібн./ О. Т. Данільяна, Л. Д. Байрачна, С. І. Максимов та ін.; за заг. ред. О. Т. Данільяна.– К.: Юрінком Інтер, 2002.– 272 с.
4. Гаєр, Манфред. Світ Канта: Біографія (з нім. пер. Л.Харченко.– К.: Юніверс,2007.–336 с.
5. Цитата за: Класики політичної думки від Платона до Макса Вебера: пер. з нім.– Київ: Тандем, 2002.–584 с.
6. Єнсен Свекторський. Кант і соціальна філософія / К.: Дух і Літера, 2001.–517 с.
7. Кравець В. М. Природне право як ідея та ідеал позитивного права /Філософські та методологічні проблеми права. Випуск 1.– К.: Атіка, 2009.– 152 с.
8. Алексєєв С. С. Філософія права: Історія и современность. Проблемы. Тенденции. Перспективы.–М.:Норма, 1998.–336 с.

9. Таманага Браян. Верховенство права: історія, політика, теорія/ Перекл. з англ. А.Іщенко.-К.: Вид. дім Києво-Могилянська академія, 2007.-208с.
10. Костицький М. В. Філософський аналіз європейського права та його трьох світоглядних джерел /Філософські та методологічні проблеми права. Випуск 1.- К.: Атіка, 2009.- 152 с.
11. Андрейцев В. Безробіття загрожує некваліфікованим юристам// Дзеркало тижня.-2001.-20-26 жовтня.-С. 13
12. Фрейре Пауло. Формування критичної свідомості /З англ. пер. О. Дем'ячук. - К.: Юніверс, 2003.-176 с.

Наум М.Ю. Критицизм як метод пізнання позитивного права

У статті досліджується питання необхідності критики для розуміння сутності позитивного права, а також для формування у юриста високої громадянської зрілості.

Ключові слова: право, держава, критицизм, юрист, позитивне право.

Наум М.Ю. Критицизм как метод познания позитивного права

В статье исследуется вопрос необходимости критики для понимания сущности позитивного права, а также для формирования у юриста высокой гражданской зрелости

Ключевые слова: право, государство, критицизм, юрист, позитивное право

Naum M.Yu. Criticism As The Learning Method Of Positive Law

In the article the author investigates the problem of criticism necessity to understand the positive law nature and to form the lawyer's high civil maturity.

Keywords: law, state, criticism, lawyer, positive law.

Омишук І. І., Шутак І. Д.

“Пастки” в юридичних документах та способи їх розпізнавання

УДК 347.781.55 + 303.642.022

Актуальність вивчення юридичної техніки обумовлена тим, що вона, як цілісний, соціально-правовий інститут, як практичний метод створення та розвитку діючого права, об'єктивно необхідна людському суспільству. Юридична техніка відноситься до числа “вічних” правових явищ, які ніколи не втрачають своєї актуальності. Будучи засобом створення й удосконалення права, юридична техніка супроводить його на всіх етапах розвитку, відображаючи національні та історичні особливості.

На відміну від правової політики, яка є провідником впливу “зовнішніх” чинників, що визначають стратегічні напрями формування правової системи, юридична техніка – внутрішній, власне юридичний інструментарій, що дозволяє удосконалювати правову систему і підтримувати її “в робочому стані”. Юридична техніка – це сукупність певних прийомів, правил, методів, що застосовуються як при розробці змісту та структури правових актів, так і при їх втіленні в життя. Елементами юридичної техніки є юридична термінологія, юридичні конструкції, способи побудови нормативно-правових актів [3].

Значний внесок у вивчення проблем юридичної техніки здійснили такі зарубіжні та вітчизняні вчені-теоретики як Ю. А. Тихомиров, М. Л. Давидова, Н. А. Власенко, Д. А. Керимов, А. С. Піголкін, А. А. Ушаков, А. Ф. Черданцев, В. М. Баранов, С. С. Алексєєв, С. П. Хижняк, Е. С. Шутрина, І. О. Біля, Т. С. Подорожна, А. Ф. Ткачук та ін.